

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת – למהות הספר

השבת אנו פותחים בקריאת ספר חדש, ספר שמות, השני מבין חמישה חומשי תורה. התורה פותחת ברשימת היורדים למצרים – "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם...".

רשימה זו הינה חזרה על רשימת היורדים המפורטת יותר המוזכרת בספר בראשית (מ"ו, ח'–כ"ז). ניתן להסביר שהתורה חוזרת בקצרה על רשימת היורדים, מכיון שברצונה לספר את הסיפור כולו, וכדי שנבין את מצב השיעבוד במצרים עלינו לזכור את הירידה עצמה למצרים (מה שפרשנים עכשיים מכנים בשם "חזרה מקשרת" – כמו לדוגמא בתחילת בראשית ל"ח).

הרמב"ן, מרגיש גם הוא בצורך להסביר מדוע התורה חוזרת ופותחת ברשימת היורדים מצריימה:

"ונתייחד ספר ואלה שמות בענין הגלות הראשון הנגזר בפירוש ובגאולה ממנו ולכן חזר והתחיל בשמות יורדי מצרים ומספרם, אף על פי שכבר נכתב זה, בעבור כי ירידתם שם הוא ראשית הגלות, כי מאז הוחל."

הרמב"ן מגדיר את ענינו של ספר שמות – ספר הגלות והגאולה. זהו הנושא של הספר, וזאת גם הסיבה שהתורה חוזרת על רשימת היורדים, מכיוון שהתחלת הגלות הוא בירידתם של יעקב ובניו למצרים. הגדרת ספר שמות כספר "הגלות והגאולה" יוצרת קושי מסויים, מכיוון שהגאולה ממצרים מתרחשת באמצע הספר – בפרשת בשלח, ואם כן מהו הצורך בהמשך הספר? לכן ממשיך הרמב"ן בהקדמתו לחומש וכותב -

"והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים, אף על פי שיצאו מבית עבדים, עדיין יחשבו גולים, כי היו בארץ לא להם, נבוכים במדבר. וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקב"ה והשרה שכינתו ביניהם, אז שבו אל מעלות אבותם, ... ואז נחשבו גאולים. ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו ענין המשכן ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד."

כלומר, אל לנו לטעות שהיציאה עצמה ממצרים, די בה בכדי להיקרא "גאולה". גאולה, כך מסביר הרמב"ן, היא מצב בו עם ישראל חוזר לגדולתו, מצב בו הקב"ה שוכן בתוכו, ולכן ספר שמות לא מסתיים לאחר היציאה ממצרים, אלא רק לאחר שהקב"ה שוכן בתוך בני ישראל – "וּכְבוֹד יְהוָה מָלֵא אֶת-הַמִּשְׁכָּן" (מ', ל"ה). בעניין הזה ניתן לצרף את קריאתו המפורסמת של משה "שלח את עמי ויעבדני", שלמרבה האירוניה הפכה בפי אומות העולם לקריאה "שלח את עמי" (let my people go).

פרשן אחר, הנצי"ב מוולוז'ין, בהקדמתו לספר שמות, מגדיר את ספר שמות באופן אחר. בתחילה הוא מביא כמה שמות שונים לספר שמות –

"זה הספר נקרא בפי בעלי המדרש ספר שמות, כדאיתא בבראשית רבה פרשה ג... וכן בהרבה מקומות. והרמב"ן סוף הספר קראו ספר הגאולה."

אך אז מוסיף הנצי"ב דעה נוספת – דעתו של הבה"ג, ר' שמעון קיירא שהיה מגדולי הגאונים וראש ישיבת סורא.

"זולת רבינו בה"ג בסוף ספרו הקדוש יקראהו "ספר שני".

מכל חומשי התורה, ספר שמות הינו הספר היחיד לפי שיטתו של הבה"ג, שלא מקבל שם עצמי. הוא מוגדר "ספר שני", כאילו אין לו מהות משלו. בראשית הוא ספר הבריאה, ויקרא – תורת כהנים, במדבר – הפקודים ודברים משנה תורה – ורק לספר שמות אין שם עצמי.

את העיקרון הזה מסביר הנצי"ב בהמשך דבריו:

".... בא ללמדנו דזה הספר ביחוד הוא שני לספר ראשית הבריאה, כי הוא חלק שני מזה הספר, היינו, בו נגמר סדר הבריאה. וכמאמרם ז"ל: "בראשית' - בשביל ישראל שנקראו ראשית". ... שיהא אומה אחת, "חלק ה' עמו" (דברים לב ט). וזה לא נשלם עד שיצאו ישראל ממצרים ובאו לתכליתם שיהיו ראויים להיות לאור גוים... וזהו תכלית הבריאה נמצא דיציאת מצרים היא גמר הבריאה, או מתן תורה..."

במילים אחרות, לפי הנצי"ב, ספר שמות הוא מעין חלק שני, כרך ב' של ספר בראשית. ענינם של שתי הספרים אחד הוא, הבריאה, יצירת העולם. בריאת העולם לפי הנצי"ב מסתיימת רק לאחר שיש עם נבחר, שקיבל תורה והקב"ה שוכן בתוכו. מבלעדי אלה, לא מסתיים התהליך, ומטרתו העיקרית של בריאת העולם טרם מופיעה.

לפני שנים, עת שלמדתי יחד עם תלמידים את ספר שמות, כשליח תורה מציון בממפיס (ארה"ב), זכינו והגענו לחידוש יפה. ספר שמות ייחודי מאוד במילה הפותחת אותו, ליתר דיוק באות הפותחת את החומש. איננו מכירים חומש הפותח בו' החיבור. אמנם ספרי ויקרא ובמדבר פותחים בו', אך לא בו' החיבור, אלא בו' ההיפוך – אותה ו' שבלשון התנ"ך מקדימה פעלים בכדי לשנותם מעתיד לעבר או להפך (יקרא – ויקרא וכד'). החומש היחיד הפותח בו' החיבור הינו ספר שמות. ועל פי דבריו הנפלאים של הנצי"ב מובן למה – ספר שמות הינו החלק השני של ספר בראשית, המשכו הישיר של ספר היצירה, כי רק בו מסתיים תהליך בריאת העולם.

שנזכה להיות ראויים לבחירתו של הקב"ה בנו, ולשכינתו בתוכנו, להיות אור לגויים ונזר הבריאה.